

6. Rodyonov A. V. (2006). Vliyaniye psikhologicheskikh faktorov na sportyvnyy rezultat. M.: Fyzkultura y sport.

7. Rudyk P. A. (2010). Psikhologicheskyye aspekty sportyvnoy deyatelnosti. Psikhologhiya y sovremennyy sport: sb. R.

8. Sopov V. F. (1987). Model systemnoy orhanyzatsy y psikhologicheskoho obespecheniya podgotovky sportsmenov. Psikhologicheskoe obespechenye podgotovky sportsmenov.

N.O. Yevdokymova, N.V. Tarasova. Psychological support of adolescent sportsmen. *The article presents a theoretical generalization and analysis of modern approaches to understanding the psychological support of sports activities in adolescence. It is noted that the consideration of the features of psychological support as a component of modern training of adolescent youth is not given enough attention. The levels (lower, middle and higher) and the main stages of psychological support of sports activities are established: information support of psychological training; analysis of the functioning of the dominant regulatory systems of the psyche; support for motivational stability; updating verbal regulators; developing a competitive behavior strategy; formation of mobilization readiness and its realization. The basic orientation of each stage is determined. Forms of organization of psychological support are selected options: situational, current, stage, permanent and systemic. The most effective option is systemic psychological support, which provides coordinated activity according to a sequence of basic stages that correspond to the principles and content of the modern system of management of sports training it is carried out in the following directions: at the stages of long-term training; during a certain period of preparation; at training meetings; during competitions.*

The directions of systemic psychological support are characterized: socialization of personality in sport; ensuring the dynamics of team activity in sports; development of the athlete's personality and mental processes. According to the outlined directions general and special psychological training is allocated.

Keywords: *adolescence and youth, psychological support, psychological follow-up, competitions, sport training.*

УДК 159.923

Н.О. Євдокимова, О.О. Харченко

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Н.О. Євдокимова, О.О. Харченко. Професійне самовизначення старших підлітків. *У статті акцентована актуальність проблеми вибору, зокрема у підлітковому віці, коли визначаються власні професійні нахили і потреби та обирається профіль навчання. Проаналізовано останні дослідження і публікації щодо проблеми професійного самовизначення особистості. Наголошується, що сьогодні в психолого-педагогічній літературі однозначного визначення поняття "професійного самовизначення" немає. Ви-*

ділено особливості підходів учених до визначення цього поняття через призму понять життєвої перспективи, життєвого плану, психологічного часу, ціннісних орієнтацій.

Результатом професійного самовизначення особистості є її готовність до професійного та кар'єрного зростання, а також здатність самостійно ставити цілі та визначати етапи їх досягнення протягом усього життя, оптимально використовуючи при цьому наявні можливості.

Ключові слова: професійне самовизначення, вибір професії, чинники професійного вибору, профорієнтаційна робота, старший підлітковий вік.

Н.А. Евдокимова, О.А. Харченко. Профессиональное самоопределение старших подростков. В статье акцентирована актуальность проблемы выбора, в том числе в подростковом возрасте, когда определяются собственные профессиональные наклонности и потребности, избирается профиль обучения. Проанализированы последние исследования и публикации по проблеме профессионального самоопределения личности. Отмечается, что сегодня в психолого-педагогической литературе однозначное определение понятия "профессионального самоопределения" отсутствует. Выделены особенности подходов ученых к определению этого понятия через призму понятий жизненной перспективы, жизненного плана, психологического времени, ценностных ориентаций.

Результатом профессионального самоопределения личности является ее готовность к профессиональному и карьерному росту, а также способность самостоятельно ставить цели и определять этапы их достижения в течение всей жизни, оптимально используя при этом имеющиеся возможности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, выбор профессии, факторы профессионального выбора, профориентационная работа, старший подростковый возраст.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток нано-, біо-, енерготехнологій, поява штучного інтелекту, активне впровадження комп'ютерної та робототехніки у різні галузі життєдіяльності людства та, як наслідок, поява нових професій, про які ми раніше читали у творах наукових фантастів, міграція населення ставлять перед людиною виклик: знайти своє місце на швидкозмінному ринку праці. Потрапляння людини в ситуацію пошуку, відсутність відповідей на безліч питань стає нормою, а проблема вибору (життєвого, професійного, особистісного характеру) – актуальною.

З огляду на те, що найбільш яскраво самовизначення особистості актуалізується у старшому підлітковому віці, а школа виступає найважливішим інститутом соціалізації, така необхідність передбачена вимогами п. 7 ст. 12 Закону України "Про освіту" [1] щодо здобуття профільної середньої освіти шляхом подальшого академічного чи професійного навчання з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти. При переході з другого на третій рівень повної загальної середньої освіти підліток

має визначити власні професійні нахили, потреби та обрати необхідний профіль навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного самовизначення посідає значне місце у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних учених: свідомий процес формування особистістю своєї позиції щодо професійно-трудової сфери (К. Абульханова-Славська, Є. Головаха); самооцінювання власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з вимогами до професії (І. Кон, Т. Щербакова); постійний пошук смислів у професійній діяльності (Л. Божович, М. Пряжніков, Л. Шнейдер); спосіб саморегуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних потреб та спрямований на досягнення поставленої мети (Є. Клімов, С. Рубінштейн). Професійне самовизначення глибоко проаналізовано у роботах Є. Головахи (1988), М. Гінзбурга (1994), Є. Клімова (1972), М. Пряжнікова (1996), С. Чистякової (2005), П. Шавіра (1981) та інших учених [9].

Мета статті висвітлення значення професійного самовизначення у старшому підлітковому віці.

Для досягнення мети дослідження визначено такі завдання:

- аналіз поглядів науковців щодо професійного самовизначення особистості;
- формулювання поняття "професійне самовизначення";
- визначення критеріїв та чинників професійного самовизначення;
- окреслення перспектив профорієнтаційної роботи зі старшими підлітками.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Зазначимо, що сьогодні в науковій літературі немає однозначного визначення поняття професійного самовизначення. Загальною особливістю підходів учених до визначення цього поняття є аналіз впливу особистісних чинників на процес професійного самовизначення як складової частини розвитку особистості, яку вони розглядають через призму понять життєвої перспективи, життєвого плану, психологічного часу, ціннісних орієнтацій тощо.

Відомий російський учений М. С. Пряжніков вбачає сутність професійного самовизначення у пошуку та знаходженні особистісного сенсу у трудовій діяльності, яка обирається, опановується та вже виконується, а також у знаходженні змісту у самому процесі самовизначення [11].

Є. О. Клімов вважає, що професійне самовизначення є способом регуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних потреб та спрямований на досягнення поставленої мети.

І. С. Кон розглядає професійне самовизначення як процес поетапного прийняття особистістю рішень щодо збалансованості своїх схильно-

стей, з одного боку, та потребами існуючої системи суспільного розподілу праці – з іншого [8].

Н. О. Євдокимова та ін. характеризують професійне самовизначення як багатомірний процес, спрямований на поетапне формування особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності, пов'язаний з ціннісно-мотиваційними аспектами вибору професії та перспективними професійними цілями [4].

Професійне самовизначення – це складний динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудовому середовищі, розвитку та самореалізації духовних і фізичних можливостей, формування адекватних професійних намірів і планів, реалістичного образу себе як професіонала, як вважає В. Б. Синякова [12].

Відтак, професійне самовизначення можна інтерпретувати як процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери і способів саморегуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних та соціально-професійних потреб.

Критеріями професійного самовизначення особистості виступають, перш за все, обґрунтований вибір конкретної сфери праці й усвідомлення свого місця у житті. У той же час усвідомлений підхід особистості до вибору професії і стабільність цього вибору будуть залежати від ступеня сформованості особистісних якостей, таких як цілеспрямованість, упевненість у собі, своїх знаннях, уміннях; розвинений самоконтроль тощо.

Результатом процесу професійного самовизначення у старшому підлітковому віці є вибір майбутньої професії. Допомога учням у правильному виборі професії передбачає необхідність спеціальної організації їх діяльності, що включає знання про себе і про світ професійної праці з подальшим співвіднесенням знань про себе зі знаннями про професійну діяльність. Ці компоненти є основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії.

Для підлітків характерна спрямованість на майбутнє. Якщо після закінчення основної школи не відбулося кардинальних змін і старший підліток залишився здобувати повну загальну середню освіту в школі, він тим самим відстрочить, як правило, сам вибір подальшого шляху. У цей часовий проміжок йому необхідно створити життєвий план – вирішити питання, ким бути (професійне самовизначення) і яким бути (особистісне чи моральне самовизначення). Старший підліток повинен не просто уявляти собі своє майбутнє в загальних рисах, а й усвідомлювати способи досягнення поставлених життєвих цілей.

У психолого-педагогічній літературі зазначається, що на професійне самовизначення впливає багато чинників. Їх поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних належать: інтереси (пізнавальні, професійні,

інтерес до професії, нахили), здібності (психологічні властивості, необхідні для успішного виконання певного виду діяльності), темперамент, характер. Група так званих об'єктивних чинників включає рівень підготовки (академічна успішність), стан здоров'я, поінформованість про світ професій. Також визначають вплив соціальних чинників: соціального оточення, освітнього рівня батьків, навколишнього соціального середовища, засобів масової інформації, літератури і мистецтва, культури та ін., які в умовах суспільних трансформацій якщо й не втрачають колишню визначеність, то принаймні змінюють її під впливом ринкових і демократичних інновацій. Найбільш значущими суб'єктами, що впливають на професійне самовизначення, є сам учень і батьки. Для більшості старших підлітків мотивом вибору професії виступає мотив реалізації свого "Я". Але складним для підлітка виявляється правильне усвідомлення власних інтересів і схильностей, того, що на суб'єктивному рівні досить чітко пов'язано з позитивними переживаннями.

Найбільш продуктивним є підхід до вибору професії як до однієї з найважливіших подій у цілісному життєвому визначенні людини. Вибір професії пов'язаний з минулим досвідом особистості, і процес професійного самовизначення простягається далеко в майбутнє, беручи участь у формуванні загального образу "Я" людини, визначаючи в кінцевому результаті всю спрямованість життя. Цей підхід потребує врахування широкого кола чинників, які впливають на вибір професії, крім того, він дозволяє зробити акцент на часовому аспекті – на минулому досвіді особистості і на її уявленні про майбутнє. У якості чинників вибору професії повинні бути враховані життєві плани особистості також і в інших областях.

Отже, важливими чинниками у професійному самовизначенні є:

- здатність адекватно оцінювати свої якості як чинники вибору професії;
- здатність вивчати світ професій, спираючись на невивадкові чинники, формувати адекватне уявлення про цей світ;
- здатність виділяти головне для себе при виборі професії, тобто сформувані індивідуальну ієрархію чинників, максимально адекватно оцінити ситуацію вибору професії.

М.С. Пряжніков, як на пояснювальний чинник професійного самовизначення, указує на професійну спрямованість [11]. Н.Б. Іванцова відмічає, що "мотиваційний і цільовий компоненти професійної спрямованості утворюють єдиний блок, що координує всі прояви людини – потенційного та актуального суб'єкта праці" [6, с. 173]. Д.О. Леонтьєв підкреслював, що "в основі професійного самовизначення лежить конструктивно-пізнавальна діяльність щодо побудови можливих варіантів майбутнього, яка здійснюється як самодетермінований вибір альтернатив" [10, с. 60].

Отже, основним завданням профорієнтаційної роботи є допомога у формуванні у старших підлітків ефективного рішення, яке вплине на вибір професії та буде віддзеркалювати як індивідуальні, так і суспільні потреби. Вибір професії – це не однократна дія, а процес, що складається з низки етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов та індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії.

Висновки. Професійне самовизначення розглядається нами і як процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудової сфери, і як спосіб саморегуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних та соціально-професійних потреб.

На професійне самовизначення старшого підлітка впливають суб'єктивні, об'єктивні та соціальні чинники. До суб'єктивних чинників належать: інтереси, здібності, темперамент, характер. До об'єктивних чинників – рівень підготовки (академічна успішність), стан здоров'я, поінформованість про світ професій. До соціальних чинників – соціальне оточення, освітній рівень батьків, навколишнє соціальне середовище, засоби масової інформації, література і мистецтво, культура.

Критеріями професійного самовизначення особистості виступають обґрунтований вибір конкретної сфери праці й усвідомлення свого місця у житті. При цьому усвідомлений підхід особистості до вибору професії і стабільність цього вибору залежать від ступеня сформованості особистісних якостей, таких як цілеспрямованість, упевненість у собі, своїх знаннях, уміннях, розвинений самоконтроль тощо.

Результатом професійного самовизначення у старшому підлітково-му віці у сучасних умовах повинна стати його готовність до професійного та кар'єрного зростання, а також здатність самостійно ставити цілі та визначати етапи їх досягнення протягом усього життя, оптимально використовуючи при цьому наявні можливості.

Вважаємо перспективним надалі дослідити саме ці аспекти формування професійного самовизначення у старшому підлітковому віці на вибірці старших підлітків шкіл м. Миколаєва.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про освіту" від 05.09.2017р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

2. Александровская Э.М. Кокурина Н.И., Куренкова Н.В. (2002). Психологическое сопровождение школьников: Учебное пособие. Москва: Академия. 208 с.

3. Головаха Є.І. (1988). Перспектива і професійне самовизначення молоді. Київ: Наукова думка. 144 с.

4.Євдокимова Н.О., Іванцова Н.Б., Опанасенко Л.А (2015). Психологічні основи професійного консультування. Миколаїв: Іліон. 370 с.

5.Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова Н.О. (2005). Основы профориентологии. Москва: Высшая школа. 159 с.

6. Іванцова Н.Б. (2015). Архітектоніка професійної спрямованості особистості. Психологічні науки. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, 2(15), жовтень 2015. Миколаїв.С. 172-177

7. Климов Е.А.(1996). Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону: Феникс. 400с.

8. Кон И.С. (1989). Психология ранней юности (книга для учителя). Москва: Просвещение. 255 с.

9. Кучеренко Є.В. (2014). Професійне самовизначення майбутнього психолога : теорія і практика : навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім "Слово". 192 с.

10. Леонтьев Д.А. (2001). Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего. Вопросы психологии, 2001, № 1, С. 57- 66.

11. Пряжников Н.С. (2007). Профессиональное самоопределение: теория и практика. Москва: Академия. 503 с.

12. Синякова, В.Б. (2014). Професійне самовизначення особистості. URL: http://www.kyivobl.man.gov.ua/zakhody/Poradi_psihologa/PROFESIJNE_SAMOVIZNACHENNJA_OSOBISTOSTI/.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Zakon Ukrainy "Proosvitu" vid 05.09.2017r. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Aleksandrovskaja, Э. М. Kokuryna, N. Y., Kurenkova, N. V. (2002). Psichologicheskoe soprovozhdenye shkolnykov: Uchebnoe posobyje. Moskva: Akademyia. 208 s.

3. Holovakha, Ye. I. (1988). Perspektiva i profesiine samovyznachennia molodi. Kyiv: Naukova dumka. 144 s.

4. Yevdokymova, N. O., Ivantsova, N. B., Opanasenko, L. A. (2015). Psicholohichniosnovyprofesiinoho konsultuvannia. Mykolaiv: Iliion. 370 s.

5. Zeer, Э. F., Pavlova, A. M., Sadovnykova, N. O. (2005). Osnovy proforyentalohyy. Moskva: Vysshaiashkola. 159 s.

6. Ivantsova, N. B. (2015). Arkhitektonika profesiinoi spriamovanosti osobystosti. Psicholohichni nauky. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho, 2(15), zhovten 2015. Mykolaiv. S. 172-177

7. Klymov, E. A. (1996). *Psykhologhyia professyonalnoho samoopredelenyia*. Rostov-na-Donu: Fenyks. 400s.
8. Kon, Y. S. (1989). *Psykhologhyia rannei yunosty (knyha dlia uchytelia)*. Moskva: Prosveshchenye. 255 s.
9. Kucherenko, Ye. V. (2014). *Profesiina samovyznachenist maibutnoho psykholooha*. Kyiv: VydavnychiDim "Slovo". 192 s.
10. Leontev, D. A. (2001). *Professyonalnoe samoopredelenye kak postroenye obrazov vozmozhnoho budushcheho*. *Voprosy psykhologhyi*, 2001, № 1, S. 57- 66.
11. Priazhnykov, N. S. (2007). *Professyonalnoe samoopredelenye: teoriya y praktyka*. Moskva: Akademyia. 503 s.
12. Syniakova, V. B. (2014). *Profesiine samovyznachennia osobystosti*. URL: http://www.kyivobl.man.gov.ua/zakhody/Poradi_psihologa/PROFESIJNE_SAMOVIZNACHENNJA_OSOBISTOSTI/.

N.O. Yevdokymova, O.O. Harchenko. Professional self-identification of older adolescents. *The article focuses on the urgency of the problem of choice, especially in adolescence, when determining their own professional inclinations and needs and choosing a training profile. Recent research and publications on the problem of professional self-determination have been analyzed. It is emphasized that there is no clear definition of the term "professional self-determination". The peculiarity of the approaches of scientists to the definition of this concept is highlighted through the prism of concepts of life perspective, life plan, psychological time, value orientations.*

The concept of professional self-determination is interpreted as the process of forming the personality of one's attitude to the professional-labor sphere and the way of self-regulation of behavior that occurs through the reconciliation of intra-personal and socio-professional needs. The criteria of professional self-determination of the personality are defined: reasonable choice of sphere of work; awareness of one's place in life; focus on the future. The factors of professional self-determination are given: subjective (interests, abilities, temperament and character); objective (level of training, health and awareness of the profession); social (social environment, educational level of parents, social environment and media).

The choice of profession is related to past personal experience and future orientation. A person's conscious approach to the choice of profession and stability of this choice depend on the degree of formation of personal qualities, such as purposefulness, self-confidence, knowledge, skills and developed self-control. The main task of career guidance is to help formulate an effective solution for older teens that will influence the choice of profession and reflect both individual and social needs. The result of professional self-determination is readiness for professional and career advancement, as well as the ability to set goals on their own and determine the stages of their achievement throughout life, making optimal use of the opportunities available.

Keywords: *professional self-determination, choice of profession, factors of professional choice, career guidance, older adolescents.*

ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

Н.О. Євдокимова, О.С. Чеканова. Особливості ігрової діяльності дітей з аутизмом. У статті акцентується увага на необхідності соціалізації дітей-аутистів. Засобом первинної соціалізації цих дітей визначається гра. Відтак, актуалізується побудова логіки становлення здатності дітей з аутизмом до гри. Особливостями ігрової діяльності дитини з аутизмом визначено: самостимуляцію слухових, зорових, тактильних та інших відчуттів; використання неігрових предметів; обмеженість й одноманітність дій з іграшками; відсутність ігрового сюжету; байдужість до дорослих. Визначено основні та специфічні завдання ігрових занять для дітей з аутизмом. Виділено рівні в освоєні дитиною ігор: налагодження контакту; наслідування; ігри за правилами; сюжетно-рольові ігри. Запропоновано структуру ігрового заняття для дітей з аутизмом.

Ключові слова: діти з аутизмом, ігрова діяльність, ігрове заняття, емоційний контакт, комунікативні здібності.

Н.А. Евдокимова, Е.С. Чеканова. Особенности игровой деятельности у детей с аутизмом. В статье акцентируется внимание на необходимости социализации детей-аутистов. Средством первичной социализации этих детей определяется игра. Следовательно, актуализируется построение логики становления способности детей с аутизмом к игре. Особенности игровой деятельности ребенка с аутизмом определено: самостимуляцию слуховых, зрительных, тактильных и других ощущений; использование неигровых предметов; ограниченность и однообразие действий с игрушками; отсутствие игрового сюжета; равнодушие к взрослым. Определены основные и специфические задачи игровых занятий для детей с аутизмом. Выделены уровни в освоении ребенком игр: налаживание контакта; подражание; игры с правилами; сюжетно-ролевые игры. Предложена структура игрового занятия для детей с аутизмом.

Ключевые слова: дети с аутизмом, игровая деятельность, игровое занятие, эмоциональный контакт, коммуникативные способности.

Постановка проблеми. Аутизм називають хворобою ХХІ ст. Аналіз статистичних даних показує, що процент народжуваності дітей з розладами аутичного спектру неухильно зростає. Так, на 2017 р. статистика з аутизму діагностує на 50 дітей 1 дитину з розладами аутичного спектру, тоді як на 1995 рік діагностували 1 дитину з аутизмом на 5000 дітей з нормальним розвитком [1].

Оскільки збільшується відсоток дітей цієї категорії, збільшується і потреба у їхній соціалізації, бо, як показує практика, більшість дітей, які страждають на аутизм, мають проблеми у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми.